

Szabadirányu mozgalmak az egyház terén.

A politikai eszmék és socialis érdekek korunkban annyira elfoglalni látszanak minden osztályokat, hogy sokan talán csodálkozni fognak, ha valaki még egyébről, s éppen vallási mozgalmakról is beszélhet. Sőt hallhatunk nem ritkán oly nézetet is nyilvánulni, hogy a mult századokkal a vallási eszme-forrongások is elenyésztek; az emberiség fejlődésében egy éretlen időszak szülöttjei voltak azok, inkább az érzés s szenvedélyek felbuzogása, mint felvilágosult értelem s higgadt elme munkássága. A tizenkilenczedik századhoz — mondják — méltatlan lenne vallási dolgokkal komolyan bajlódni. E nézetben van valami igaz, ha a vallás lényegét egészen dogmaticus vagy formalis szempontból tekintjük; de nincsen akkor, ha a vallás igaz lényegének azt ismerjük el, a mi az valósággal, a miben t. i. szellemi nemesebb életünk táplálékot talál. Nem, a vallási eszméket nem száműzhetjük az eszmék világából. Ősrégiek azok, mint az ember a földön, és lelki s erkölcsi életünkben oly mélyen gyökereznek, hogy az utolsó vallási eszme csak az utolsó emberrel szállhat sirba. Hány embernek jut eszébe naponta az éltető lég hasznos volta, mig csekély értékű dolgok becsét érdekekkel számítgatjuk? Ily éltető elem lelkünkre nézve a vallás; létezését apróságos törekvéseink közt gyakran észre sem vesszük, midőn a hit és remény biztatásában, midőn olykor megfejthetlen áhítózásokban körülheng s öleiben tart. Miként az illat a virágnak, ugy a vallásos érzés s eszmék is a léleknek természetes áradozásai. És ha bizonyos az, hogy a vallásos elemeknek az emberiség lelkében örök oltár van emelve, melyen füstölögni azok soha meg nem szűnnek: ki merné állítani, hogy azok az elemek természetes kifejlődésöket s állandó alakulásukat tartalomban és formában bevégezték; hogy a forrongás megszűnt, mert a tökély elkövetkezett? Avagy ki szabhat határt az örök változás s tökélyre törekvés nagyszerű processusának, mely örök törvényként uralkodik nem csak a természetben, hanem az esz-

mék világában is, habár a rövid belátás előtt a fejlődés csendes folyama olykor megállapodásnak vagy éppen bevégeztségnek tetszik?

Vessünk egy futó pillantást Europa s Amerika miveltebb népeinek szellemi mozzanataira; kísérjük figyelemmel vallási s tudományos irodalmukat: s eléggé meggyőződhetünk, hogy a tizenkilencedik század nagyszerű eszmeforrongásaiban a vallási eszmék sem maradtak háttérben felejtve; sőt osztani fogjuk talán mindnyájan a tudós angol doctor, Beard ítéletét, a ki e századot a vallásra nézve forradalminak mondja. „Krisztus urunk napjaitól fogva maig — írja Beard — kivéve talán a reformatio korát, soha sem volt egy időszak sem oly nagy jelentőségű a vallás történelmében mint ez. Nem csupán azért, mert a régi, megmohosult hittaformák korhadásnak indultak; nem csupán azért, mert a vallásos eszmék új lendülete hatotta át a mívelt Európát egyik végétől a másikig; nem csupán azért, mert a világi tudományok mezején a jobb elmék mindenfelé eltávoznak inkább vagy kevésbé ama felekezetek hitformáitól, rokonszenvétől és céljaitól, melyek a reformatio korában mintegy erőszakosan szilárdulának meg; nem csupán azért, mert irodalmunk legépebb s legéletrevalóbb jelenségei szakítottak örökre a megkövesült orthodoxiával, sőt annak szelidebb nemével is: hanem, mert új, magasabb elvek jutottak elismerésre, új erők vannak hathatós működésben, melyek a régi hitrendszerek fennállását lehetlenné teszik; s minden mívelt lelkű embert — némelyeket talán öntudatjokon kívül — újabb s nemesebb felfogására vezérelnek az isteni s emberi mélyebb viszonyoknak¹⁾. —

Ne várjon azonban a tisztelt olvasó e szerény cikktől részletes, s annyiaval kevésbé kimerítő szemlét századunk vallási fejlődéséről. Célunk sokkal kevesebb ennél. Inkább csak az utóbbi pár év alatt történt némely egyes mozzanatokat kívánunk itt közölni a szabadirányu vallásfejlődés teréről, melyek különösen az unitárius kereszténységet érdeklik közvetlen vagy távolabbról, — közölni azok számára, kik távolabb esnek mint mi, e pár szűk forrástól is, melyekből mi merithetünk.

Angliában. Az angol unitárius egyház kebelében a közelebbi pár év alatt nagyszerű változások nem történtek; annyi gyarapodást s szellemi előhaladást mindazáltal látunk, mely gazdag benső életről teszen tanuságot. De hogy ezt méltán ítélhessük meg: fu-

¹⁾ The Progress of Religious Thought — Ed. by J. Beard, London, 1861.

tólag bár, vissza kell pillantanunk az angol unitár. egyház fejlődésére s jelen állapotjára. E vallásközönség multja szakadatlan küzdelem a legnagyobb akadályokkal, s folytonos diadal e hosszú küzdelemben. Ezelőtt egy századdal még alig találunk angol földön néhány unitárius egyházközséget, alig néhány hajlékot az Egy Isten dicsőségének szentelve; mert kormány, törvény, uralkodó egyház, százados szokások s előítelek még csirában igyekeztek elfojtani minden mozzanatot, a mely a Szentháromság tétele ellen nyilatkozott. E keresztényellenes türelmetlenségnek sötét nyomai maradtak a történelem lapjain. De a legmagasztosabb eszme, mit ember gondolhat, az Egy igaz Isten eszméje nem enyészett el a máglya s börtönök áldozataival. A mult század végén száznál már több u. egyházközséget találunk; s ha bár azt a törvényt, mely az unitárius tanok vallóira terhes büntetéseket szabott, az angol parlament csak 1813-ban törölte el: ma már 300 virágzó ekkléziát számlál ez egyház kebelében, s hiveinek száma 200 ezernél több az angol nép értelmesebb osztályából. Minden ekkléziával köz- vagy vasárnapi iskola, és kisebb nagyobb könyvtár van kapcsolatban. Szélesebb körű egyletek az angol unitáriusok közt Londonban 5, vidéken 36 áll fen az 1861-diki u. Almanach szerint, melyek missionariusok, szegény ekkléziák, iskolák segélyezésére, könyvterjesztés, papnövelés s egyéb humánus czélok eszközzésére önkénytesen alakultak. Van két papnövelő-intézetök, egyik Londonban (bővebb ismertetését l. fennebb), a másik Manchesterben; ez utóbbi csak öt év óta létezik. Említsük még meg, hogy szellemi működésök közlőnyeiül gazdag egyházi s bölesészeti irodalmuk mellett egy terjedelmes hétilap (az *Inquirer*) s 8 más időszaki folyóirat jelenik meg köztök: s már ennyi is, ugy hiszszük, egy század alatt külsőleg oly eredmény, mely jelentékeny erkölcsi s szellemi erőről teszen tanúságot; s az egyház, melyet ily benső élet elevenít, ha annyi terhes küzdelmek közt csak szilárdult s gyarapodott, most, midőn szabad téren folytatja működését, midőn még százados elenei előtt is általános tiszteletet vivott ki, teljes reménnyel ígérhet szebb jövőt s fontos eredményeket magának a keresztény világban.

Meg kell említenünk még egy körülményt; azt t. i. hogy Angliában minden u. ekklézia, egylet, intézet egészen függetlenül áll, magában bírja a legfőbb hatóságig minden szerveit. E függetlenségi elv, melyet angol hitrokonink nem csak külső egyházi

szervezetükben, hanem a hit s meggyőződés dolgában sem hajlandók semmi áron feláldozni, emeli kétségen kívül a legkisebb testületnek is önállósági érzetét, növeli életrealitását, fejt munkássági erejét. De ha igaz ez, ha igaz, hogy ily vezérelv mellett, egyfelől, szellemileg s anyagilag erőteljes részek állhatnak elő, melyek kis körben képesek önmagukban a legvirágzóbb s termékenyebb fejlődésre: tagadhatlan másfelől, hogy az egyes részeknek szélesebb körben öszhangzatos egészszé fűződése, s így egy magasabb célra vezérlő erkölcsi testületté alakulása annál nehezebb. Érezték ezt az angol unitáriusok régóta; érezték egy szélesebb körü, mintegy központi egyesület alapításának szükségességét, mely, mint ilyen, az egyes egyházközségek, egyes társulatok s testületek függetlenségének fentartásával, azokat egymással szorosabban összefűzze, s a különféle részletes irányba működő tényezők közt öszhangzatosságot hozzon létre, mely a testvéries szeretet alapján kölcsönös hatás s gyámolítás által lehetőleg az összes unitárius ker. egyházat szilárdabb egységes testté alakítsa. Ily meggyőződés teremté még 1825-ben a „Brit és külföldi unitárius egyesület“-et (British and Foreign Unitarian Association). Ez egylet tehát az angol u. egyház főorganumául, mintegy központjául tekintendő, melylyel mindazáltal az egyes részek csak önkényes szövetségi viszonyban állanak, csak a benső meggyőződésből folyó elvi közösség, s ezen elvi közösség üdvös érdekében való összetartás szükségességének érzetétől fűzve szorosan egymáshoz. És van-e ennél szilárdabb kötelék? Nem erősebb-e az ily erkölcsi kapocs minden külső alaki összekötésnél, ott, hol élő hit s keresztény atyafiságos szeretet az elevenítő lélek? Tűzzünk ki egy zászlót oly ügyért, melylyel ezerek lelkének óhajtása van összeforrva, s a rokonlelkek önként fognak sietni, egyesülni annak lobogója alatt; mig az előttünk közönyös ügyért emelt zászló alatt kényszer is csak gépiesen tarthat össze, miként egy élőhalott testet. A Brit és külföldi u. egyesület már alakulása által kitzúte a zászlót e jelszavakkal: „Testvéries szövetkezés“ nagy mesterünk tanítása értelmében: „A legfőbb parancsolat ez: halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Úr; szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből“, és „szeressed felebarátodat mint tenmagadat“. — Ily módon az angol u. egyházban, keresztény pátriárchális viszonyainak fentartása mellett, ki lőn jelölve a fennebbi egylet által a központ, mely alakulása óta, cél-

jának megfelelőleg, évről évre mind hatásosabban folytatja keresz-tény munkálkodását.

Lássuk már ez egyház legközelebbi gyarapodását. A neve-zett központi egylet 1861-diki kinyomott jelentése szerint abban az évben különböző vidékeken alakult 6 egyházközség; épült 5 új egyház, újra épült 8; az iskolák száma szaporodott 9-el, öt új iskolaházzal. Missio számára az irt évben 14,300 ftot áldoztak. In-gyven kiosztandó népszerű egyházi nyomtatványokra (tract) csak a nevezett egylet 500 ftot költött; 100 ft. értékű könyv küldemény ezen feljül ugyancsak onnan kolozsvári főiskolánk könyvtárába is jött. Továbbá, Liverpoolban alakult egy tekintélyes missio-egylet. Megindult egy második hétilap négy veterán pap szerkesztése mel-lett, az „Unitarian Herald“. A bibliának új javított olcsó kiadá-sát eszközölték. — Mindez azonban nem minden, a mi egy év a-latt történt; mert a vidéki egyletek részletes működéséről szinte semmit sem tudunk. — Az irt központi egylet tavaji értesítvényét nem láttuk, s ezért 1862-ről csak azt említhetjük meg, a mit az „Inquirer“ hetilap egyszer-másszor közölt, s figyelmünket nem ke-rülte el. Ebben olvassuk, hogy mind a papnöveldekben, mind a vidéki iskolákban jóval több volt a tanulók száma tavaj, mint az előbbi években bár mikor, a mit ha részint a tanítóerő szaporo-dásának tulajdonítunk, másfelől az u. iskolák iránti közrokonszenv emelkedésének kell tekintenünk. S általában elmondhatjuk minden dicsekedési szándék nélkül, hogy mint nálunk, ugy Angliában sem áll a tanulók száma egy egyház hívei számával is oly kedvező a-rányban, mint az unitáriusoknál. — A Brit és külf. u. egyesület utóbbi közgyűléséről az Inq. megint ugy értesít, hogy „ez egyesü-let kedvezőbb helyzetben soha sem volt, szebb reményekkel soha se nézhetett a jövőbe, mint most —“. Az 1662-ben az Unifor-mity Act erőszakolása által az „Angol-egyházból“ 2000 lelkesz ki-záratásának két százados emlékünnepe a mult nyáron Angliában minden disszenternek megülték, ezek közt az unitáriusok is. Az u-tóbbiak az által, hogy a főbb helyeken alkalmi beszédeket tartot-tak, melyek az unitarismus történelmére, a lelkiismeret szabadsá-gaért kiállott küzdelmeire sok világot vetnek; továbbá (idei jan. 24-ki Inq. szerint) újabban 25 ezer ftot adakoztak, mely összeget azon 80 ezer ft-hoz csatoltak, melyet az utóbbi 5 év alatt elaggott papok s azok özvegyei s árvái segélyezésére alapítottak. A manches-teri unitáriusok ezen feljül külön egy nagyszerű épület felállítását

tervezik, mely iskolai szobákon, tanítói lakosztályokon kívül egy diszes köztermet foglaljon magában. — Tudjuk, hogy Anglia némely megyéiben, mivel a szokott mennyiségű gyapott az é. ámerikai háboru óta kimaradt, a gyáros nép nagy inségre jutott; csak adakozás enyhíthetné a nyomort, — s ime, ez emberbaráti munkában is a legbuzgóbbak között találjuk az unitáriusokat: J. Martineau a vasárnapi istenisztelet alkalmát felhasználja, egyik londoni kápolnában alkalmi beszédet tart, s hivei 2500 ftot hagynak a ládákban az inségre jutottak számára. A szép példa buzgó követésre talált mindenfelé, s néhány száz család lön kisegítve legalább egyideig a nyomorból. — Folyvást küzdve a lelkiismeret szabadságáért, s gyakorolva a valóban ker. jócselekedeteket, méltán mondhatják angol hitrokoniuk: „ez hát a mi kötelességünk, hogy az egyetemes igaz katolikus kereszténység terjesztésén fáradozzunk, megtevévén mindent, a mi tőlünk kitelik, hogy egy oly egyházat építsünk fel, mely legyen széles mint a föld határai, gazdag változatosságban mint a természet, jóltevő mint a világosság, és szabad mint Isten lelke, melyben legyen helye nagynak és kicsinynek, mely ne legyen ellenséges semmi igazság iránt, s törekedjék megszabadítani s megáldani mindeneket — —“ (Inq. idei jan 7-iki vezércz.).

Ily programmal szemben minő nyilatkozatokat hallunk magából az uralkodó angol egyházból? Goldwin Smith, az oxfordi egyetemen történelem tanára (a „Daily News“ 1861 nov. egyik számában) a többek közt ezt mondja: „Az áltekingtély nyomása, mely a régi dogmaticus intézvényekben uralkodik, a vallást észszerütlen sajnálatos állapotban tartotta; — a tudomány emancipálódván hasonló áltekingtély alól, roppant előhaladást tett, s az emberi életre nagy befolyást vivott ki; s így a vallás az ő erőtelenségiben az erőteljes, szabadon fejlődő tudománnyal — fájdalom — ellentétbe jött.“ — A jeles tanár aztán ostromolja az elévült hitformákat, consistoriális articulusokat, s követeli, hogy a vallás fejlődésének is szabad tér engedtessek. — C. Neville, anglikán pap, lord Eburyhoz intézett levelében panasolja, „hogy Angliában mindenkinek szabad az írásokat vizsgálni, csak az állam-egyház boldogtalan papjainak nem, a kiket három százados avatag articulusok tiltanak el attól — —“ (Inq. Sept. 7. 1861.). — An angol-egyház egyik püspöke, Dr. Colenso, az ó-testamentumról irt, közelebről nagy zajjal megjelent, szabadirányu munkájának bevezetésében

(XXIV-dik lapon) ezt írja: „Az angol-egyháznak össze kell omlania belső gyengesége miatt; a miatt, hogy elveszti befolyását minden osztályok növekedő értelmiségére, hacsak valami gyors segély nem orvosol a dolgok illetén állásán. Nyomorult politika az, melyet az egyház most követ, méltatlan az igazsághoz magához; nem alkalmas többé arra, hogy a dolgok folyását nyugodtan tarthassa.“ De mellözve az egyes baljóslatu nyilatkozatokat az angol-egyházra nézve, melyek annak kebeléből, saját fiainak aggódó ajkairól mind gyakrabban s hangosabban emelkednek; még csak az „Essays and Reviews“ (értekezések) czimü könyvet említjük meg, mely két év előtt jelent meg, s azóta 12 kiadást ért. E mű hét értekezést foglal magában, mindeniket külön szerzőtől, a kik közül haton részint egyetemi tanárok, részint kitünő állásu papok, egy laicus; de mind az angol egyházhoz tartoznak. E műről írja a „Revue des deux Mondes“ hogy nagyobb felindulást s zajt idézett elő nyugaton, mint az összes politikai kérdések, a Garibáldi dolgait is ide számítva.“ Ezek az értekezések az orthodoxyának alaptételeit támadják meg; az egész könyv célja: megrendíteni az uralkodó angol-egyházat, s az avatag romokon szabad életteljes keresztény egyházat építeni fel. Sajnáljuk, hogy e nagy fontosságú kötetet hely szüke miatt itt nem ismertethetjük. Utaljuk egyébaránt az olvasót a „Protestáns egyházi és iskolai lap“ tavaji folyamára, mely e műről bővebben szól. A szerzők nevei a következők: Dr. Temple, Dr. Rowland Williams, Powel tanár, Vilson, Goodwin (laicus), Pattison, Jowett tanár.

A megtámadott angol-egyház jámbor papsága, kiknek nagyobb része e könyvet nem is látta, s a püspökök és főpüspökök, kik közül kevés nem restelte elolvasni azt, felzudultak, igaz, középkori buzgalommal s hivatalos szokás szerint a hallatlan eretnokség ellen; s ezeren követelték a tévelygő essayisták perbefogását s elítélését. Az orthodoxya végromlást jósolt a szerencsétlenekre. A salisbury püspök mint vádló az egyház nevében fel is lépett Dr. Williams ellen; ez történt Vilsonnal is. A per másfél évig folyt. S mi lett az eredmény? Eszünkbe jut a latin közmondás: „parturiunt montes, nascitur — —“ Anglia mosolygva vagy közönnel hallgatta a szörnyü vádpontokat, s megtapsolta a remek védbeszédet; a papság észrevette, hogy korunk szelleme sokat változott; Williams és Vilson egy évre nyugalomba mentek, hogy az alatt új erőt merítsenek hivataluk tovább folytathatására. Az uralkodó egy-

ház erőtlensége a közszellemmel szemben kitűnt. Ily erkölcsi vereséget az orthodoxia tán soha se szenvedett. Dr. Beard, egy veterán unitárius pap, fennebb idézett munkájában azt írja: „hogy ő a hét hirhedt értekezést maga résziről készséggel írja alá; s bár az angol-egyház terén, annak hivei által folyt e vallási válság: a diadal legnagyobb része abból az unitáriusoknak jutott —“. Csuda-e, ha ily körülmények közt az angol-egyház kebeléből előáll egy-egy William Lincoln (walworthi pap) s így szól: „Meggyőződés, hogy az ily egyház hasonlít ama Babylonhoz, a melyből kilépni kötelessége minden igaz kereszténynek: bucsut veszek a hajléktól, melyben eddig éltem, hogy egy szabadabb egyházban találhassam fel azt, a mit itt többé hiában keresek —“ (Inq nov. 29. 1862.).

Dublinról egy író azt mondta, hogy ott még a levegő is katólikus; s ime, e városban tavaj 30 ezer ftnál több gyűlt önkéntes adakozás útján össze egy újonan építendő unitárius templomra (Inq. febr. 22. 1862.). S habár Skóthont a stabilis kalvinismus legclassicusabb földének tartják Európában: a tavaj előtt alakult „Skót unitárius keresztény Egyesület“ Edinburgban tartott utóbbi közgyűléséről ugy értesülünk, hogy ez egylet gyarapodik anyagilag és szellemileg, s legközelebről egy missio-állomást alapított. Csak egy pár sort írunk ki az elnöknek e gyűlést megnyitó beszédéből: „Egy éve, hogy ez egylet megalakult, s annak már egy évi működése is feljogosít mindnyájunkat, hogy egyletünk szent ügye érdekében ezután jelentékeny, örömdetes eredményeket várjunk. Hegyes hazánkban elszórt hitfeleink ez által mintegy testvéries szorosabb viszonyba jöttek egymással. Az igazban, nemesben s keresztényies kitarásban egymás gyámolítására mennyi örömdesztető történt. El valónk szórva, alig tudva egymásról valamit néhány hóval ezelőtt; s most már érzelemben, hitben s törekvésben annyi rokon lelkek által látjuk támogattni egymást — —“.

A felhozott tények után bizonyosnak tetszik előttünk, hogy Anglia egyházi életében élénk forrongás s csendes átalakulás foly, melyben az unitárius főelvek az ő egyszerűségökben s tisztaságukban kétségen kívül mind erőteljesebb hangokban nyilvánulnak, háttározottabb viszhangra találnak, s nagyobb-nagyobb befolyást nyernek minden osztályokra. A szabad szellem küzdelme ez az elavult formák ellen. A lelkiismeret követeli az ő jogait, melyek az emberi tételek erőszaka által századokig elnyomva valának. A lényeg,

a valóság akarja lerázni magáról a hiábanvaló odatapadásokat s látszatost, melyek amannak éltető erejét eddig émésztették. Vajjon nincs-e közel egy nagyobbserű átalakulás, egy határozó válság? megjósolni nem vagyunk képesek: azonban elég okuk van angol hitrokoninknak csüggedetlen bizalommal s reménynyel nézni a jövőbe. Mi innen a Kárpátok aljából meleg rokonszenven s szívrünk tiszta óhajásával fogjuk szemlélni bátor kitartásukat a lelki szabadság harcában s diadalomban!...

Franciaországban. Itt nem találunk névleges unitáriusokra; azonban, ha nem a nevezet, hanem elvek teszik a lényegét, ha a hit s meggyőződés közössége leginkább az, a mi másokkal egyesít vagy tőlök elkülönít: találunk a francia nemzetben is egy értelmes csoportulatot, mely lényegileg velünk egy. E csoportulat a francia protestáns egyházban nőtte ki magát s ott kíván maradni. Befolyása naponként növekszik, s a legtekintélyesebb theologusok közül mind többeket von a maga részire. Ide tartoznak a két Coquerel (párizsi papok); Colani (straszburgi p.); Scherer, a „Revue de Théologie“ szerkesztője Straszburbban; Reuss; Collins; Grotz, Renan, a párizsi császári könyvtár őre s a Francia Collegiumban tanár, jelenleg Franciaország első orientalistája, kinek előadásait a tavaji Moniteurben (febr. 27-diki sz.) a közoktatási minister egy időre fel is függesztette volt — ilyen értelmű mondásaiért: „Jésus Christ, cet homme extraordinaire, que sa mort a divinisé —“. Számítsuk ide Hollandia első theologusát, a mélyen gondolkodó filosofust, Dr. Scholtent, ki régóta bámulandó szellemi erővel s kitartással harcol az orthodoxia ellen, — s ifjabb szövetségeseit, Kuenen s Raunenhoff tanárokat; Dr. Reville, rotterdami papot, a szabadirányu protestántismusnak egyik legélesebb eszű s tollu harcosát; s a genfi papok s egyetemi tanárok nagyobb részét. E férfiak, mondhatjuk, vezérei egy a francia, hollandi és svájci protestánsok közt szétágazó „szabadirányu theologusok“ szövetségének, mely a régi orthodoxia minden főtételét kérdés alá vonta már, s közlönyeikben, különösen a „Revue de Théologie,“ „Disciple de Jesus Christ,“ és „Le Lien“ lapjain, úgy a szószékekben, nagy erővel ostromolja a maradó párt háromszázados álláspontját. Így a francia protestáns egyház két részre szakadva, egyik conservatív, a másik liberalis pártnak nevezi magát. Amazok ragaszkodnak a régi confessiokhoz; ezek nem tartják kötelezőnek azokat magokra nézve nem csak magasabb ke-

resztényi szempont tekintetéből, de államjogilag sem, miután a nantesi edictum megsemmisítése után a francia protestánsok szabad vallásgyakorlati jogát I. Nápoleon császár biztosította újból 1802-ben kelt rendelete által, melyben semmi confessoról nincs szó. Az orthodoxok részéről a liberálisok sokféle üldözéseknek voltak kitéve, míg ennyire erősödének; a papokat, tanárokat elmozdították állomásaikról. A feszültség most is nagy a két párt közt. Innen eredt, hogy 1861-ben a liberálisok egy programot bocsátottak szét, melyben kijelentik, hogy az ellenpárt türelmetlensége őket egy önálló vallási egyesület alakítására kényszeríté, melynek célja a vallási szabadság fentartása s védelme az orthodox törekvések ellenében. Az egyesület neve: „Liberale Protestante Union,” s ügyeit egy Párizsban székelő 18 laicus tagból álló választmány vezeti, mely különböző helyeken levelező tagokat nevez ki, a kik az egyesületnek ügynökei, s ha Párizsban vannak, az egyesület gyűléseiben részt vehetnek.

Hogy e szövetségben az unitárius eszméket mondhatjuk vezéreszméknek, a következők is eléggé mutatják: Laboulaye kiadta Channing bostoni volt unitárius pap munkáit francia fordításban ily czimmel: „Oeuvres de W. E. Channing, Le Christianisme Unitaire,” melyet a „Le Lien” hetilap (sept. 1862.) ismertetvén, róla a többek közt ezt írja: „Nagy örömünkre szolgál látnunk, hogy e magas szellem Franciaországban mind ismertebbé s befolyásosabbá lesz. Tisztább éltető s erőt adó légkörbe, egy fensőbb magasztos regioba vezet az minket. Channing lelke, mely oly szabad s még is igazán vallásos, oly szilárd s egyszerismind annyira teljes igaz szeretettel, lehetetlen, hogy a francia szellemre nagy befolyást ne gyakoroljon. — E munka terjedése Franciaországban kétségenkívül tisztességére válik korunknak. Örvendetes jele az az előhaladásnak. Sem a nagy forradalom, sem az első császárság korabeli Franciaország nem lett volna elég érett egy ily egyszerű s határozott keresztény munka méltó fogadására. Hazánk minden protestánsainak olvasniok s gondolkodniok kellene e nemes amerikai elmélkedésein. A legépületesebb eszmék, legvilágosabb s melegebb kegyesség, a leggyakorlatiabb spirituálizmus elevenítik e szép lapokat s folynak keresztül rajtok eleitől végig. Ha eljő az idő — folytatja e lap — hogy korunk vallási történelmét az arra hivatott történetíró megírja, az első sorban azok fognak állani, kiket hazánkban 20 év előtt szinte senki sem ismert, Vinet Sán-

dor, Vincent Sámuel, Channing, Parker Theodor — kik valóban productiv szellemek, nagy reformátorok voltak. Gondolkoztak, és hitet és szeretetet sugároztak magok körül; de az őket környező világ csak félig értette őket. Ámde gondolatjaik tovább éltek és hathatósá váltak, s a jövőkor megismeri benne a nagy és világos szellemet — —“.

A „Revue des deux Mondes“ 1861 oct. 1-ső számában Dr. Revillenek egy fontos cikke jelent meg ily czimmel: „Egy ámerikai reformátor, Theodor Parker, és az ő iratai.“ A hosszu, megható cikket terjedelmes voltáért nem közölhetjük, azonban örömmel jegyezzük meg, mint a vallási eszmék előhaladásának világos jelét, hogy Europa legtekintélyesebb közlönye egy unitárius papot megint „igaz profétának,“ az elenyészhetlen hit ihletett hirdetőjének“ nevez. „Parker úgy áll előttünk — írja a nevezett lap — mint képviselője amaz igaz hitnek, mely egyedül látszik biztos védelmet nyújtani az emberinem vallásos életének a mind inkább közelgő értelmi fejlődés processusai közepett. Most, midőn a mult idők minden hagyományait omladozni látjuk magunk körül; midőn mintegy aggodalommal látszunk kérdeni, vajjon e romok nem temetik-e oda magokkal amazoknak mind védőit mind megtámadóit: Parker reményt s biztatást nyújtó profétaként tűnik fel nem csak Ámerikának, hanem nekünk is (írja Reville) — —“.

Midőn az „Evangélique Alliance“ 1861 october elején Genfbe összegyülemző vala, a genfi papok s egyetemi tanárok közül 22 aláírásával a következő óvás jelent meg az ottani „Feuille d' Avis“ augustus 27-diki számához mellékelve:

„A genfi nemzeti egyház tagjaihoz:

„Az Evang. Alliance nevű egyesület most gyülekezik Genfbe, s hat napig fogja üléseit székesegyházunkban tartani. Ez az egylet meghívja tanácskozásaira mind azokat, a kik egyek vele az Atya, Fiu, Szentlélek élő, igaz Isten hitében. E meghívás nincs minden protestáns keresztényekhez intézve; mert az világosan kizárja azokat, a kik a Háromságban nem hisznek; és e kizárás annyival feltünőbb, mivel az Alliance minden országban, minden nevezet alatti evangelikus keresztények egyesítésit hirdeti feladatául. Kénytelenek vagyunk azért kimondani, hogy az Alliance itt nagyon is megfelejtkezett a szentírás s reformátio valódi szelleméről. Ez a figyelmetlenség, mely mindenféle sajnálatot ébresztett, különösen Genf-

ben feltűnő, mivel türelmes szokásainkkal s egyházunk alapelveivel annyira ellentétben van.

„Az Alliance, ugy látszik, alapul a háromság tanát veszi — a genfi egyház ellenben a szentírást szabadon magyarázza. A mi egyházunk az egységet a békeség köteléke által akarja fentartani, nem erőszakol tagjaira semmi emberi compositiot; tisztelettel van minden keresztény nézet iránt; egygyé óhajtja fűzni mindazokat, a kik ugyanazon Atyának s ugyanazon Idvezítőnek igaz hivei. Ezek azok az elvek, melyeket a mi egyházunk zászlójára irt, midőn a külső hitformák igáját 1725-ben magáról lerázta. Ezeket az elveket hirdette a keresztény világ előtt 1855-ben tartott nagy ünnepélyekor, a mely elveket nem tagadhatja meg annélkül, hogy magát meg ne tagadja; ezeknek köszönheti életét és békeségét; s azokat fenn is fogja tartani.“

„Polgársársak és barátink! Az Alliance egy oly elv nevében gyűl össze városunkban, mely nem a miénk, mely elv minket, egyházunk tanárait s papjait kizár e gyűlésekből. Összegyűlnek székesegyházunkban, és meg fogják látni, hogy mi nem leszünk köztök, mivel nem vagyunk oda meghíva.

„Egyházunk hivei, kedves atyafiak! ti is átértenditek kimaradásunkat, s nem fogjátok azt igaztalanul szűk felekezetiességi szellem kifolyásának tekinteni. Avagy nem kellene-e lelkiismeretünk meggyőződését szükségkép elnyomnunk, nem jutnánk-e agasztó helyzetbe, s nem sértenők-e meg az alapot, melyen egyházunk nyugszik, ha az Alliance-al egyesülnénk? Mi hivek maradunk elveinkhez, szilárdul ragaszkodva lelki szabadságunkhoz; s ezért nem vehetünk részt e conferentiákban; de vendégeink s gyűléseik iránt tisztelettel leszünk, s megmutatjuk, hogy méltók vagyunk ama keresztényhez illő nagy elvre, a türelmességre, mely Genf népének sajátja. A mi elveinket illeti, azok nem enyészhetnek el; azoknak alapja az ige, mely soha el nem mulik. Bizzunk Istenben, s legyünk szilárdak a Jézus Krisztusban. A világosság Atyja velünk van, és diadalra segíti az igazságot a szabadságnak általa. Mert a hol az Ur lelke van: ott van a szabadság.“

A fennebbi óvást az ifjabb Coquerel a „Le Lien“-ben (sept. 1. 1861.) közölvén, ezt adja hozzá: „A fennebbi nyilatkozat aláíróinak alapos okuk van arra, hogy magokat a szóban levő conferentiákból kizártaknak tekintsék. Ha az Ev. Alliance zászlójául a szentírást veszi, melyről magát nevezi, ezek a tiszteletre méltó

papok és tanárok bizonytalannal jogosan meghíva érezték volna magukat a gyűlésekre. De az Alliance különös tévedésből oly jelszót választott a meghívásra, mely az új Testamentomban nincs meg; oly kifejezést, mely a szentírók előtt ismeretlen eszmét foglalt magában; a mely későbbi időkben született meg a theologusok elméjében. A háromság erőszakolt dogmáját a szentírásban semmi sem támogatja, kivéven egyetlen tételt (I. Ján. V. 7.), mely tétel, hogy később csuszott be a szent könyvbe, tehát hogy hamis, abban rég egyetért minden competens criticus, elismerték ezt magok a trinitárius egyháztudósok is. — — „Azok, kik velünk őszintén hiszik, hogy csak egy Isten van, az Atya Isten; hogy a Jézus Krisztus az ő fia s a mi megváltónk; hogy a Szentlélek ama segítő erő, melyet Jézus ígért, s a mely soha sem tagadtatik meg azoktól, a kik lélekből imádkoznak érte: azok kereszttelhetnek s megkereszteltethetnek az Atya- Fiu- Szentlélek nevében; de azért nem trinitáriusok. Nem csak a mi meggyőződésünk, hanem általános vélemény, hogy Franciaországban s Genfben a protestánsok között igen kevés azok száma, a kik a háromság dogmájában hisznek, mely épp oly idegen dolog a szentírásokban mint a mily ellentmondó az értelemnek s hitnek, s lerontó a kegyesség, szeretet s igaz vallás elemeire nézve. Az Ev. Alliance nem lehet tehát egy felvilágosult protestáns előtt sem egyéb, mint egy trinitárius Alliance avvégre, hogy egy szűk, elévült felekezet tagjait egyesitse. Mondjuk ki nyiltan az igazat: nem egyéb az a trinitáriusok védés dacszövevényénél az ellen, a mi itéletünk szerint az evangéliom igazsága.“

„Mi üdvözöljük genfi testvéreinket (igy végzi Coquerel) szabad, nyilt és bátor nyilatkozatukért; s részünkről kész örömmel irtuk volna azt alá.“

Üdvözöljük mi is testvéreinkként mindazokat, a kik mint a genfi tanárok s papok, mint Coquerel, Reville s sokan mások a lelkiismeret szabadságáért, az evangéliom szeplőtlen tisztaságáért rendithetlen lelki bátorsággal hallatják szavukat a világ előtt. Nehéz munkájokban Isten szentlelkét kérjük számokra! —

Mielőtt szemlénkkel átjónénk a Rajnán, még csak egy pár sort akarunk közölni egy levélből, mely Wolff József, vicarius, név aláírással a „Gardian“-ban jelent meg 1861. aug. elein. E levél Genf vallásos szelleméről még határozottabban értesít. „Igen is igaz Wright J. urnak az az állítása — írja Wolff — hogy Genfben

ama senátorok s papok utódai, a kik Servetust excommunicálták s halálra ítélték a háromság tagadásáért, most magok egyetértésnek e tan elvetésében. A genfi főegyházakban unitárius szellemben tanítanak. Kálvin systemája már szinte kialudt abban a városban, melynek ő egykor szellemi zsarnoka volt. — — Genf népessége körülbelől 64 ezer, melyből 40 ezer unitárius, 18 ezer r. katolikus, s csak mintegy két ezeren tartoznak a Société Evangéliquehez —.“

Németországban. Mig Angol- s Franciaországban, Hollandban és Svájcban a szabad irányu theologusok szövetségét, a haladó protestantismust új erővel látjuk fejlődni s terjedni: Németországban jelenleg a mult évtizedekhez képest e tekintetben lankadást, határozatlanságot veszünk észre. Egyes tények helyett kivonatban egy cikket közlünk a „Le Lien“ 1861-diki sept. egyik számából, mely a német theologiai pártokról s ezek helyzetéről némi általános tájékozást nyújt. A cikk így hangzik: „Ha a német theologia tanulmányozásába ereszkedünk, két különböző színezetű teren találjuk magunkat, az ó és az új theologia terén. Vizsgálunk kell természetesen mindkettőnek főjellemző vonásait; az alap különbségét a kettő közt azonban nem a theologia, hanem a filozofia körében találjuk meg. Az ó theologiának, mely orthodox és rationalis alosztályokra oszlik, alapja Kant; mig az új theologia Hegelt, Schleiermacher szerint, tekinti mesterének. Kant szerint Isten teljesen észfeletti, rajtunk kívüli (transcendent), Hegel és Schleiermacher szerint bennünk foglalt (immanent); innen következőleg az ó theologia előtt a Törvény és Kijelentés kívülről adatott; mig az új theologia ezt mondja: a keresztény tudomány az ember keresztény gondolatainak kifejezése.

„Mint az ó, úgy az új theologia is két pártra oszlik, orthodoxra és liberalisra. Az ó orthodoxiának csak egy argumentuma van, ez: „meg van írva“; mig az ó rationalismus előtt a bibliának kevés tekintélye van; szerinte a csudák csak mythosok; a világ s erkölcsi törvények egykor Isten akarata s hatalma által állottak elő, de Isten azután örökre kötve van önműve által. Sokkal evangelicusabb ennél az új theologia, mely Istent az emberi közeg által mindig munkálkodni látja az ő egyházában; a miből a következők, hogy a bibliát emberek írták, de oly emberek, a kikben Isten tisztább lelki életet ébresztett fel. Az új orthodoxia azt mondja, hogy az új Testamentom Isten tökéletes munkája, Isten adta a szent írónak nem csak az eszmét, hanem a kifejezést is. Az új

liberalisták meg ezt mondják: Isten csak az eszmét adta nekik Jézus által, az apostolok pedig csak lelki erejük mértéke szerint közölhették azt velünk. Azok a theologusok, a kik nem ismerik el, hogy az abszolút igazságot Jézus is tökéletes formában közölte legyen, kevesen vannak. Mind az orthodoxok mind a liberálisták meg-egyeznek tehát általán abban, hogy az abszolút igazság Jézus által kijelentetett, s csak e kérdés választja el őket: hol és miként találjuk meg az igazságot? Az orthodoxok az új Testamentomban keresik azt, mely kifejezéseiben is a teljes igazság. Nem így, felelik a liberálisok, az igazság a bibliában foglaltatik, de a melyet a vallásos vagy keresztény lelkiismeret érzete segedelmével kell abban keresnünk.“

Meg kell említenünk külön az új theológiának egy bár nem nagy számu szövetségét, mely 1840-ben keletkezett. Ezek „Lichtfreund“-oknak (világosságbarátjainak) nevezik magokat; később egyházközségeik szaporodván, s magokat szervezván „Bund freier religiöser Gemeinden“ (szabad vallási egyházközségek szövetsége) nevet vettek fel. Az irt évben Sintenis Magdeburgban hirlap útján megtámadta Jézus istenítését s imádását; a Consistorium ezt kárhóztatta. A dolog nagy felindulást okozott, mi közben Uhlich és König felhívására Köthenbe egyházi és világi férfiak nagy számmal gyülekezének össze; s itt a szigorú consistorialis törekvések ellenében megalakult a fennebbi szövetség. A német kormányok s Consistoriumok részéről e szövetség sok üldöztetésnek volt kitéve. Szászországban nem tűrték őket. A porosz kormány a laikusokat eltiltotta a szövetségtől; de később, 1847-ben egy türelmi rendeletet adott ki, mely szűk határok közt a szövetségnek szabad mozgást enged. A múlt évben Gothában tartott nagy gyűlésökről a „Sonntags-Blatt“ egyik száma rövid közlést hoz, melyből látjuk, hogy a szövetség egyházközségeinek száma jelenleg 110. A közgyűlésekre mindenik község egy választott képviselőt küld; ezek választanak magok közül három évre egy öt tagból álló igazgató választmányt, mely a szövetségnek feje. Az idén a választmány újra alakult; tagjai lettek Baltzer (Nordhausenből), Albrecht (Ulmból), Bulla és Zenker (Laubanból), Uhlich (Magdeburgból). Jelszava e szövetségnek: szabad vallás gyakorlat, szabad vallási vizsgálódás a biblia alapján.

Szóljunk már valamit a fennebbi pártok közlönyeiről. Az órationalisták egészen annélkül vannak, a mi erőtlenségöket mu-

tatja. A régi orthodoxok főközlönye a már 1826-óta a Hengstenberg által Berlinben kiadott „Evangelische-Kirchen-Zeitung“, melyben az orthodox reactio egész szenvedélyével nyilatkozik. Hasonló szellemű a Hoffman által nem régiben szintén Berlinben megindított „Neue-Evangelische-Kirchen-Zeitung“, habár ezen nem látszik oly élesen amannak középkori melancholicus színezete. Ez különösen az Evangelische Alliance s Consistoriumok közlönye, mely tiszteletre méltó testületek nem igen jó véleményt látszanak táplálni az új szabadirányu theologia iránt. Berlinben jelenik meg emennek is egy közlönye, a „Protestantische-Kirchen-Zeitung“; Krause szerkeszti; ez a közpápság s községek által nagyon támogatva van, de magasabb helyeken kevés befolyással dicsekedhetik. Élénkebben, világosabban és határozottabban nyilatkozik szabadirányu szellemenben a „Süddeutsches Evangelisch-Protestantisches Wochenblatt“, mely a badeni nhségben jelenik meg. A Lichtfreundok hivatalos közlönye, a „Dissident“ megszűnt; érdekeiket képviseli most az Uhlich által szerkesztett „Sonntags Blatt“, s a koronként megjelenő röpiratok. — Egészen orthodox s különösen lutheran felekezeti szelleműek az erlangeni „Die Zeitschrift für Protestantismus und Kirche“ és „Die Lutherische Zeitschrift.“ — A fennebbieken, mint pártközlönyökön kívül, megemlítjük még az „Allgemeine Kirchen-Zeitungot“, mely 40 éve, hogy fennáll, régebb Darmstadtban, most Lipszében jelenik meg; ez, mintegy tisztességes korának megfelelőleg, leginkább a nyugalmat látszik kedveleni, s ha halad is, csak a megszokottság ösvényén szeret csendesen mozogni. Továbbá, az „Allgemeine Kirchliche Zeitung“ sem akar pártlap lenni, melyet 1860-ban dr. Schenkel indított meg; ez a fennebbinek ellenkezője, benne élénk, fiatal erő s tehetség mutatkozik, a miért szép olvasó körrel dicsekszik majd minden pártoknál.

A szabadirányu theologia veteránjai közül a közelebbi években elhunytak Credner, Bleeck, Baur, Gieseler, Lücke, Winer. Hajlott korban vannak már Hase Jenában, és Strausz és Ullmann. — Az orthodoxia határain kívül állnak a mérsékelt, böles és szabadelvű biblia-kritikának az újabb nemzedékből méltó képviselői Rothe és Schenkel heidelbergi tanárok. Dorner Göttingában és Tweszten Berlinben az orthodoxok s liberalisok közt állanak, s épen ezért kevés befolyásuk az ifjuságra, mely nagyobbára vagy egészen jobbra vagy balra hajlik. Ide sorozhatjuk Schweitzer zürichi s Heppé marburgi tanárokat. — Az ó-tes-

tamentomi magyarázatban a középkori szellemü Hengstenbergi iránynyal szemben öt kitünő tudóst találunk: Ewald göttingai tanárt, kinek jeles e nemü művei felejtetik velünk némely excentricusságait; Hupfield hallei, Hitzig heidelbergi, Vatke berlini, és Knobel gieseni tanárokat. — Az új-testamentomi exegesisben Rothe heidelbergi s Rückert jénai tanárok kiemelendők. — De hogy Poroszországból kifolyólag, mily nyilt terrorizmussal működik az orthodox reactio: megtetszik Räumert nyilt kijelentéséből, mely szerint az ő administratioja alatt tudori czimet senki sem nyerhet, ha előbb orthodox létét nyilván be nem vallja. —

Általában elmondhatjuk, hogy mint a külső politikában, úgy a theologia mezején is, hiányzik a német nemzetnél a határozott pártalakulás és irány, hiányzik az egységes működés. Hegel és Kant zászlói már színöket vesztették. Hogy más vezérekre volna szükségök, azt érzik; de hogy kit vagy mit kövessenek, merre és miként haladjanak: ezzel nem látszanak tisztában lenni. Az anyag bővségben van, az alakulás még jövendő. —

Amerikában. Az egyesült-államokban az unitárius egyház, e nevezet alatt, létezését a mult század utolsó tizedében nyerte a hazájából száműzött nagy tudós Priestley buzgólkodása s befolyása következtében. Azóta bár lassan, de folyvást terjed. Létszámukat jelenleg nem tudjuk meghatározni; az Inq. tavaji apr. 5-ki számában olvassuk, hogy az egyesült-államokban 265 unitárius egyesület (u. societies) létezik, némelyik több ekklézsiát foglalván magában. Az unitarizmus főhelyének itt Bostont mondhatjuk, a hol 21 ekklézsiájok s templomuk van. Azonban Ellis György „Fél-század az unitárius küzdelmekből“¹⁾ címü jeles munkájában (l. a bevezetést) azt állítja, hogy nem csalódik, midőn a névszerénti unitáriusok számát az egyesült-államokban levő összes unitáriusok csak egy tized részének mondja. A nagyobb rész inkább hájlik a „Liberal Christians“ általános nevezethez; ezért az unitárius nevet nem ismeri el, részint, mivel ez alap-hitczikkelyeiknek csak egyikét fejezi ki, részint, mivel amaz általános nevezet inkább meg egyezik az eredeti keresztény anyaszentegyházzal, s a felekezeteség színezetét is inkább kizárja, a mitől óvakodnak. E nagy tömeg elvben, meggyőződésben, s rokonszenyben egy a névszerénti unitá-

¹⁾ A half-century of the Unitarian Contraversy. Boston, 1857.

riusokkal; de ezek gyűléseitől s testületi intézvényeitől távol tartja magát. A név felett, mely őket elválasztja, a vita most is foly. Talán eljő az idő, midőn a pusztá név s egyes jelentéktelen szavak nem fogják külön tartani egymástól azokat, a kik a lényegben egyetértenek.

Az utóbbi pár év alatt a szerencsétlen polgárháboru az egyesült államokban minden elméket annyira elfoglalt, hogy vallási jelentékenyebb mozgalmakat ily körülmények közt várni se lehet. Egyházi s világi férfiakat a szószékekben, tanácsban s az életben egy eszme, a haza sorsa, hatotta át, mely felett a jövőt terhes zivatarként látják sűrűdni, mind sötétebben; a rokonvér folyása érinté fájdalmasan az édes anyák, apák s testvérek sziveit; a nagy kérdést látják magok előtt az emberbarátok, melynek megoldása az emberiném egy szerencsétlen törzsének szabadságot ad, vagy ki tudja, meddig sujtja vissza a rabszolgaság nyomoraiba; a szinte egy századig virágzó, boldog köztársaságra boldogtalan gyászos napok következtek, melynek terhe s fájdalma nagyokat s kicsinyeket egyaránt nyom, minden elmét s szívet lázban tart. Ily körülmények közt a társadalomban minden egyéb érdek háttérbe vonul.

Mindazonáltal az egyház terén is több történt a helytmaradásnál ez idő alatt is. Ezuttal azonban csak a névleges unitáriusokra szoritkozunk, még pedig igen röviden. Mint angol hitrokoininknál, ugy itt is önkénytesen alakult központi egyesület talá-lunk, mely „Amerikai Unitárius Egyesület“-nek (American Unitarian Association) nevezi magát. Ennek 1861-ben tartott közgyűléséről az akkori aug. 3-diki Inquirerben némi értesítést olvastunk, melyből kitetszik, hogy az egylet az irt évben az egyesült-államok bensőbb vidékeire öt missionáriust küldött ki, ezeken kívül egyet k. Indiában foglalkodtatott. „Egész nyugaton (az egyesült államokban) nagy számmal vannak azok, a kik másnemű lelki oktatás szükségét érzik, mint az, milyenben most részesülnek. Az ilyenek a szomszéd vidékeken fel szokták keresni a mi papjainkat, kérévén, hogy látogassák meg őket s beszéljenek nekik. Az érett gabona valóban bőviben van, de az aratók kevesen — —“ (Az irt egylet értesítvényének szavai). — Kiosztottak ugyanazon évben 15 ezer nyomtatványt. Egy kitűnő egyházi férfi, Hussey C. C. csatlakozott más egyházból hozzájuk. A hadseregben 15 papjok szolgál, a kik közül Babbidge Károly a baltimori átkelésnél hullott el a nevezetes hatodik ezred élén, lelkesítve a szabadság harczosait.

Magas hivatali állásokon aránylag az unitáriusok vannak legtöbben; kivált mióta Lincolnnal a liberalis párt vette kezébe a kormányt, mely pártnak zömében találjuk az unitáriusokat, küzdve nem csak a lelkiismeret függetlenségeért, hanem a polgári szabadságért is lankadatlanul. „Adjunk hálákat (mond az egyl. értesítvénye), hogy a mi csekély seregünkől oly kevés segéd-eszközök mellett, több szolgálatot tehattünk sokaknál ama nagy munkákban, melyeket Isten végrehajtás végett mindnyájunknak eleibe adott — —.“

A nevezett központi egyesület tavaji közgyűléséről egy levelező (az Inq. tavaji dec. 27-diki sz-ban) ezt írja: „Az Egyesület utóbbi közgyűlése, minden jelen voltak összhangzó ítélete szerint, egyike volt a leglelkesültebb s meghatóbb gyűléseknek, melyek valaha léteztek. A szokásos gondolatkülönbségek s többféle véleményiránylatok felett általános ünnepélyes komolyság s határozottság uralkodott. Az emberiség mély problémái felett, melyek oly megrendítő gyakorlati látszattal jelentek meg az elmék előtt, nincs idő a hosszas elmélkedésekre. Gyorsan kell határozni és tenni. S mivel a nagy kérdések oly határozottan erkölcsi természetűek, kétségen kívül a vallásos élet s szószékek körébe tartoznak. Az első napon a gyűlésben az unitáriusok kötelességeiről folyt az eszmecsere e nagy nemzeti válság közepett. Dr. Bellows nyitotta meg a tárgyalást sokoldalú addressével. A második napon az unitarizmus belkérdései jöttek szónyegre. „Mi aránylagos értéket lehet tulajdonítani az egyházi szónoklatnak, mint az egyház munkássága egyik tevőrésének? F kérdés foglalkodtatta sokáig a gyülekezetet. — A gyűlés folyama alatt, szokás szerint, két egyházi beszéd tartatott istenitisztelettel egybekötve; mindkét szónok más egyházakból jött át gyülekezetünkbe; egyik Everett C. C. mély gondolkozású, széles ismerettel bíró tudós pap, inkább az értelem erejével mint a sziv hevével hat; a másik Collyer úr, hathatós szónok, alapos beszédein az érzelmek heve s a költészet varázsa árad el, miként ragyogó ezüst habok. Az Everetthez s Collyerhez hasonló férfiak nagy nyereségek mindig a szabadirányu kereszténység részére — —.“ A levél többi része a háború kérdésével foglalkozik emberi s külsőjogi szempontból.

Megemlítjük még, mint külső gyarapodást, hogy New-Yorkban tavaj Forthingham lelkész buzgólkodása következtében egy új u. ekklézsia (a harmadik itt) alakult, mely templom építésre 30 ezer tallérnál többet adakozott (Inq. dec. 1862.). Bostonban az unitá-

riusoknak csakugyan tavaj 326,880 ftba került egy új pompás templomuk (Inq. dec. 1862.). S Chicagóban viszont terveznek egyet, mely 80—100 ezer frtba fog kerülni (Inq. jan. 3. 1863.). —

Ily jelenségek mellett mit jelentenek némely orthodox részről támadó oly értelmű nyilatkozatok, melyek az amerikai unitarizmus ellen nem csak különös szenvedélyességet nem titkolhatnak el, hanem annak kihalását örömmel hirdetik? Feleljen helyettünk megint Coquerel, a haladékos kereszténységnek e lelkes védője, ez emelkedett szellemű protestáns pap. Fisch György ily című munkáját ismertetvén: „Les Etats-Unis en 1861,“ Coquerel sok tekintetben kedvezőleg nyilatkozik róla; sajnálja azonban, hogy talált egy lapot benne, a hol szerző, ki előítéletességgel vádol másokat, saját előítéletességének szembeszökő jelét adja, midőn az unitariusról s universalistákról nyilatkozik. „Fisch, mint majd minden orthodox, a ki e tárgyról ír, csaknem rémülettel beszél e keresztényekről; pedig tagadhatatlan, hogy ők, különösen az unitáriusok, nagyon sok jót tettek, s nagy befolyást gyakoroltak a közjólét s miveltség emelésére. Bármily profécziás látással jövendőlgesse Fisch úr az unitarizmus haldoklását, — írja Coquerel, — csak úgy kell azt venni, mint a mult félszázadban a katolikusok ama jóslatát, hogy a protestantizmus kihalóban van —“ (Le Lien sept. 1862.).

Mi ragaszkodunk ugyan az unitárius nevezethez, mert e név a mellett, hogy történeti súlylyal bír előttünk, hitünk főtárgyára, az Egy Istenség eszméjére is emlékeztet; de a név elmulhat, miként megsemmisül a ruha; az egyesületek, külső szervezet s intézmények felbomolhatnak s újra alakulhatnak, mint a természet képe változni szokott: ez nem fődolog előttünk; csak az elvek s igazságok álljanak. melyekért elődeink küzdtek és szenvedtek, melyekért küzdünk mi is szent meggyőződésünk által lelkesítve; csak ezek álljanak, s terjedjenek, melyekről hisszük szívvvel és lélekkel, hogy a keresztény vallás nemes egyszerűségét, magasztos méltóságát, vigasztaló, bátorító s üdvözítő szent erejét növelik; melyekről hisszük állhatatosan, hogy az emberek közt Isten országának közeledését elősegítik: így élni fog az unitarizmus szelleme a szivekben s értelemben, — habár elváltozott külső színéről némelyek nem akarnák vagy nem tudnák többé megismerni. — Talán most is kérdehnők: vajjon nincsenek-e sokan velünk bensőleg, itt és máshol, a kik külsőleg távol látszanak állani tőlünk? Nem érzik-e ugyanazt, a mit mi érezünk; nem hiszik-e ugyanazt, a mit mi hiszünk, olya-

nok, kik más zászló alatt állanak, talán, mert oda születtek, vagy némely tekintetek oda rendelték? — E kérdésre azonban nem várunk feleletet. Mi, kik hit dolgában teljes szabadságot hirdetünk és követelünk, elismerjük mindenkinek hasonló jogát; annyival inkább, mivel azt hisszük, hogy minden egyházban megfér, sőt helye van bármely hitnek, a mely igaz meggyőződésből él. Zárt falak közt, vagy a szabad ég alatt, egyik vagy másik társaságban avagy a magányban sziveinkben ugyanazon érzelmeket, elménkben ugyanazon gondolatokat őrizhetjük, ha érzelmeink s gondolataink mélyebbek, mintsem a külső körülmények s helyzetet által elmosódhassanak. Előbb követelünk szabadságot a léleknek s akaratként mint szoros igazságot; mert a hol amaz tenyész, ott megterem idővel ez is; míg szabadság nélkül az igazság is csak üvegházbeli halovány növény. — — —

Amérikából a csendes-tengeren keresztül vezetem olvasóimat azokra a földrészekre, melyek közül egyik legrégebb, a másik legújabb a történet szemei előtt.

Kelet-India az a föld, mely az emberi képzelet előtt a drága kincsek mesés hazája volt a legrégebb idők óta. Keressünk mi is kincseket itten. India gazdaggá tette Angliát; vajjon mit nyert kárpótlásul ettől? Nem mondjuk, hogy a kárpótlás arányban van a nyereséggel. Ha Anglia inkább levetkezte volna az önzést, bizonynyal méltányosabb leendett e tartomány iránt. Annyit mindazáltal még sem tagadhatunk meg, hogy a legújabb évtizedek alatt a polgáriasság szelidebb szelleme inkább-inkább enyhíté az ősvidekek komor képét, s a terjedő keresztény mivelttség India életének nemesebb szint kezd kölcsönözni. — Mi azonban itt is csak az unitáriusokról akarunk pár szóval megemlékezni, kik más felekezeti keresztényekhez képest itt sem nagy számmal vannak. Az angol-egyház s a római vaticán térítői ezren fáradoznak a térítés nagy munkájában, milliókra menő összegekkel rendelkezve: míg hitrokonink közül az anyagi segély hiányában kettő-három folytathatja az apostoli munkát, arra levén utalva, hogy lelkesültsége jutalmát főleg a keresztény kötelesség teljesítése öntudatában találja.

Indiában két ponton találunk jelentékeny unitárius egyesületet, egyik Calcutta, a másik Madras. Amott főleg Dall A. amerikai missionarius működik fáradhatlan buzgósággal több év óta. Olvastuk egy levelét (Inq. sept. 7. 1861.), melyben egyebek

közt ezt írja: „Örvendetes haladást teszen a ker. vallás az indok közt, kivált Calcuttában s Bengáliában. Calcuttában levő népes ekkleziákkal kapcsolatban évek óta fenálló iskolánk új virágzásnak indult. Eddig 40—50 tanítványom volt rendszeren, most naponként 400-nál többen hallgatják oktatásainkat. Ha módunk volna tanító erőket alkalmazni, bizonynyal nagy nyereseményeket tennénk szent vallásunknak. Így sem csüggedünk; a rokonszenv irányunkban mind érezhetőbben nyilvánul; naponként szaporodunk. Bizunk Istenben, kinek dicsőségét hirdetjük — —.“ Madrasban Roberts William az unitáriusok lelkésze, hasonlóan buzgó, kegyes férfi, kinek fáradozása következtében közelebről a szomszédos Salem és Tongtoo helységekben is leány egyházközségek alakultak.

A „Keresztény Magvető“ első kötetében volt említés G a n g o o l y ról, egy fiatal bráminról, ki Amérikában unitárius pappá lett. Visszatérvén hazájába, ő is most mint tanító s hitszónok működik. Egy tavaji levelében (Inq. febr. 22.) lelkesedéssel írja le, mint keresztelt meg egy előkelő indust az Egy Isten imádására. Levelét így végzi: „nagy reményem van, hogy sokakat fogok nagy Mesterünk nevében az Egy igaz Felség ismeretére juttatni — —.“

Ausztráliában is alakult a közelebbi években néhány unitárius egyházközség, melyek közül legvirágzóbbak az Adelaideban, Melbourneban s Sydneyben levők, így értesít az „Unitarian Herald“ angol hetilap tavaji jan. 18. s august. 30-diki számaiban. Az elől nevezett városban egy új templomot is építettek tavaj. Papjaik Higginson H., Woods C., és Stanley H. — Balaavatból írja egy fiatal gépész, Balten H., hogy öt év előtt néhányan összejövének, egy társulatot alapítottak, mely előbb az ő házánál, később egy közönsön épített kápolnácskában minden vasárnap összegyül az Atya Isten imádására. Ilyenkor felolvassnak egy-egy nyomtatott beszédet is, s aztán vidám lélekkel oszolnak szét. Papjok nincs. Néhány helységet említ meg, melyekben, ha lelki tanítók nem hiányoznának, virágzó ekkleziák alakulhatnának. Végül, kéri az angol unitáriusokat, hogy küldjenek, ha lehet valási könyveket, s néhány jó készültségü ifju papot, mi által az új világrészben a szabadszellemeü kereszténységnek nagy szolgálatot tennének.

Bevégezzük szemlénket, vagy ha jobban talál, e töredékes hírfüzért, Reville, rotterdami pap, következő szép szavaival: „Az embernek korunkban, a ki érzi s egyesíteni tudja a vallás

szükségét a tudományos. fejlődéssel, szeretnie kell az emberiségben a vallást, mely az emberiség magasb élete; a vallásban szeretnie kell a kereszténységet, mely e magasabb életnek legnemesebb kijelentése; a kereszténységben az egyházat, mely amannak történelmi kifejlődése; a keresztény egyházban szeretnie kell a protestántismust, mely a keresztény egyházban mind a régi mind az újabb elemeknek képviselője; s végre, a protestantismusban azt az irányt, mely a legprotestánsabb, a melyben folytatódik a reformáció, a mely az előhaladó vallási gondolatok zászlóját lobogtatja.—¹⁾

Buzogány Aron.

Az erdélyi unitáriusok iskoláinak népessége 1862-ben.

I. A kolozsvári főtanodában a tanulók száma: a) a papnöveldeben 22; b) a nyolcz gymnasialis osztályban 188; c) a három elemi osztályban 33. Öszvesen 243.

II. A tordai középtanodában a) az öt gymnasialis osztályban 74; b) a négy elemi osztályban 109. Öszvesen 183.

III. A sz. keresturi középtanodában a) az öt gymn. osztályban 85.; b) a három elemi osztályban 56. Öszvesen 141.

IV. A falusi iskolákban 2607 fiu és 1483 leány. Öszv. 4090.

A tanulók öszves száma az erdélyi unitáriusoknál e szerint
= 4657.

Pályadij. A tordai egyh. zsinaton 1861-ben ürmösi Maurer József atyánkfia 10 darab cs. k. aranyat ajánlott fel pályadijúl két egyházi beszédre. A pályadij, valamint a feldolgozandó tárgy kitűzését az egyh. k. tanácsra bizta. A pályadij még azon évben 5—5 aranyával kitűzetvén, a határozott időre öszvesen 11 munka érkezett be. A pályanyertes egyh. beszédekét Maurer József atyánkfia kívánsága szerint vállalatunk jelen kötetében veszik olvasóink II. és III. sz. alatt Goró István- és Koronka Antaltól.

Nyilvános köszönet. Könyvünk elején álló János Zsigmond fejedelem arczképének kiállítás költségeihez kolozsvári polgár id. Fekete Pál buzgó hitsorsosunk fele részben, egy másik atyánkfia pedig 10 frtig járulván: e pártfogásért szives köszönetet mondani kedves kötelességöknek ismerik a szerkesztők.

¹⁾ Lásd: The Progress of Religious Thoughts as illustrated in the Protestant Church of France. — Ed. John B. Beard, D. D. London, 1861.